

МИХАЙЛІВ М. О.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
та процесу*(Львівський національний університет
імені Івана Франка)*

УДК 341.96 (347.65)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.8>**УСИНОВЛЕНІ ЯК СПАДКОЄМЦІ ЗА ЗАКОНОМ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

Стаття присвячена питанням правового регулювання права на спадкування усиновленими дітьми як спадкоємцями за законом. На підставі аналізу цивільного та сімейного законодавства України й іноземних держав звертається увага на те, що права й обов'язки усиновлювача й усиновленої дитини виникають із дня набрання чинності рішенням суду про усиновлення дитини. Як наслідок, у разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, і усиновлювач і його родичі – із другого, прирівнюються до родичів за походженням.

У статті звертається увага на те, що більшість іноземних держав не виокремлюють усиновлених як спадкоємців за законом першої черги, а лише передбачають, що в першу чергу спадкоємцями є діти спадкодавця. Проте термін «діти» у цивільному законодавстві цих держав трактується досить широко, зокрема, до дітей відносять як біологічних дітей спадкодавця, так і усиновлених дітей, дітей, народжених за допомогою репродуктивних технологій, дітей, народжених сурогатними матерями.

Право на спадкування за законом в усиновленої дитини виникає з моменту відкриття спадщини, який пов'язаний із смертю усиновлювача. Проте неврегульованим видається питання набуття права на спадкування дитиною, якщо усиновлювач подав заяву до суду про її усиновлення, але помер до моменту набрання чинності рішенням суду про усиновлення. Уважасмо, що в такому разі усиновлена дитина повинна наділитися правом на спадкування за законом на рівні з дітьми спадкодавця, проте право на спадкування в неї буде виникати з моменту набрання рішенням суду про усиновлення чинності, але в межах строку на прийняття спадщини.

У статті звертається увага на те, що в разі винесення рішення суду про визнання усиновлення недійсним або скасування усиновлення, яке набрало чинності після смерті усиновлювача, усиновлені діти мають усуватися від права на спадкування за законом. У зв'язку із цим запропоновано статтю 1224 Цивільного кодексу України доповнити частиною 3, у якій закріпити, що не мають право на спадкування за законом усиновлені діти, якщо за рішенням суду усиновлення було визнано недійсним або скасоване на час відкриття спадщини, або рішення суду про скасування усиновлення чи визнання усиновлення недійсним набрало чинності після смерті спадкодавця, але до моменту спливу строку для прийняття спадщини.

Ключові слова: *спадкування, спадкування за законом, спадкоємець, усиновлена дитина.*

Mykhayliv M. O. Adopted as heirs by law: comparative legal analysis

The article is devoted to the issues of legal regulation of the right to inherit by adopted children as heirs at law. Based on the analysis of civil and family legislation of Ukraine and foreign countries, attention is drawn to the fact that the rights and obligations of the adopter and the adopted child arise from the date of entry into force of the court decision on the adoption of the child. As a result, in the case of legal inheritance, the adoptee and his descendants, on the one hand, and the adopter and his relatives, on the other, are equated with relatives by descent.

The article draws attention to the fact that most foreign states do not single out adoptees as heirs under the law of the first priority, but only assume that the heirs are primarily the children of the testator. However, the term “children” in the civil law of these states is interpreted quite broadly, in particular, children include both biological children of the testator and adopted children, children born with the help of reproductive technologies, children born by surrogate mothers.

The right to inherit by law of an adopted child arises from the opening of the inheritance, which is associated with the death of the adopter. However, the issue of acquiring the right to inherit by a child does not seem to be settled if the adopter has applied to the court for adoption, but has died before the court decision on adoption enters into force. We believe that in this case the adopted child should be given the right to inherit by law on a par with the children of the testator, but the right to inherit it will arise from the entry into force of the court decision on adoption, but within the period of inheritance.

The article draws attention to the fact that in the event of a court decision declaring the adoption invalid or canceling the adoption, which came into force after the death of the adopter, the adopted children must be removed from the right to inherit by law. In this regard, Art. 1224 of the Civil Code of Ukraine to add part three, which enshrines that adopted children are not entitled to inherit by law, if the court decision was declared invalid or revoked at the time of opening the inheritance, or a court decision to cancel the adoption or invalidation has entered into force after the death of the testator, but until the expiration of the period for acceptance of the inheritance.

Key words: *inheritance, inheritance on basis of law, heir, adopted child.*

Вступ. Інтенсивний розвиток міжнародних приватних відносин та новелізація приватного права європейських держав зумовлюють потребу перегляду й удосконалення чинного цивільного законодавства України, зокрема і правового регулювання питань спадкування за законом усиновленими. Більшість іноземних держав у цивільних кодексах як закріплюють право на усиовлення дітей, встановлюють порядок та процедуру такого усиовлення, так і наділяють усиовлених дітей рівними правами у відносинах спадкування за законом із дітьми спадкодавця. В Україні усиовлені у відносинах спадкування прирівнюються до родичів за походженням, що не повною мірою відповідає ст. 11 Європейської конвенції про усиовлення дітей від 27 листопада 2008 р. [5], у якій передбачено, що усиовлена дитина набуває статусу члена сім'ї та у своїх правах прирівнюється до дітей усиовлювача. Чимало проблем у відносинах спадкування за законом усиовленими виникає і щодо можливості усиовленими дітьми здійснювати право на спадкування в разі визнання усиовлення недійсним або скасування усиовлення за рішенням суду, яке набрало чинності після смерті усиовлювача. Отже, дослідження питань права на спадкування усиовленими як спадкоємцями за законом у відносинах спадкування є актуальним.

Питання, пов'язані зі спадкуванням за законом усиовленими, досліджували такі українські й іноземні вчені: І.А. Діковська, А.С. Довгерт, Ю.О. Заїка, О.О. Кармаза, В.І. Кисіль, Н.С. Кирилова, К.С. Кошицька, Н.С. Кузнецова, О.Є. Кухарєв, Л.А. Лунц, О.П. Печений, А.А. Рубанов, А.А. Степанюк, С.Я. Фурса й інші. Проте на практиці ще залишається чимало питань, які потребують доктринальних досліджень і сьогодні.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз національного законодавства України й іноземних держав щодо спадкування за законом усиновленими дітьми, виокремлення проблем у сфері правового регулювання питань спадкування за законом усиновленими дітьми та викладення власного бачення щодо вдосконалення механізмів їх правового регулювання.

Результати дослідження. Усиновлення – це юридичний факт, що зумовлює настання певних правових наслідків і водночас є правоприпиняючим і правоутворюючим юридичним фактом. Сімейно-правові відносини, що виникають між усиновленим та усиновлювачем, є тотожними з тими, які існують між батьками і дітьми за походженням. Між усиновлювачем і усиновленим виникають взаємні особисті та майнові права, які існують між батьками і дітьми, і не лише у сфері сімейного права, а й в інших галузях права (цивільне, трудове, житлове, право соціального забезпечення тощо) [7].

Відповідно до ст. 207 Сімейного кодексу (далі – СК) України [10] усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, окрім випадку усиновлення громадянином України дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, яке здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України. Усиновлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення (ст. 255 СК України).

З моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права й обов'язки між особою, яка усиновлена (а в майбутньому – між її дітьми, внуками), і усиновлювачем і його родичами за походженням та, як наслідок, припиняються особисті та майнові права й обов'язки між батьками й особою, яка усиновлена, а також між нею й іншими її родичами за походженням.

Усиновлення надає усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини та, як наслідок, особі, яку усиновлено, надає права і накладає на неї обов'язки щодо усиновлювача в такому ж обсязі, який має дитина щодо своїх батьків.

Подібний підхід можемо побачити і в цивільному законодавстві Франції, Австрії та Німеччини. Так, відповідно до ст. 358 Цивільного кодексу Франції [2], у сім'ї усиновителя усиновлений має ті ж права й обов'язки, що і дитина, яка народжена у шлюбі. У § 182 Цивільного кодексу Австрії [13] передбачено, що між усиновителем і його нащадками, з одного боку, і усиновленим і його неповнолітніми, на момент набрання чинності рішенням суду щодо усиновлення, нащадками, із другого боку, у момент усиновлення виникають такі ж права, які виникають унаслідок походження (дітей) від подружжя. Відповідно до § 1754 Цивільного уложення Німеччини [4], якщо дитину усиновить подружжя пара або один із подружжя усиновить дитину другого з подружжя, то дитина набуває правового статусу спільної дитини подружжя. В інших випадках дитина набуває статусу дитини свого усиновителя.

Отже, факт усиновлення спричинятиме такі правові наслідки:

– припинення правового зв'язку усиновленої дитини з її батьками й іншими родичами кровного споріднення;

– установлення правового зв'язку усиновленої дитини з усиновлювачем та його родичами;

– прийняття усиновлювачем у свою сім'ю усиновленої дитини на правах рідних дітей.

Права й обов'язки усиновлювача й усиновленої дитини виникають із дня набрання чинності рішенням суду про усиновлення дитини. Як наслідок, у разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – із другого, прирівнюються до родичів за походженням. Усиновлена дитина та її нащадки не спадкують за законом після смерті батьків усиновленого, інших його родичів за походженням за висхідною лінією. Не виникає право на спадкування і в батьків усиновленого й інших його родичів за походженням за висхідною лінією в разі смерті усиновленої дитини.

Відповідно до ст. 1260 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України [12], якщо за рішенням суду про усиновлення збережений правовий зв'язок між усиновленим та його бабою, дідом,

братом та сестрою за походженням, то в разі смерті його баби, діда за походженням усиновлений має право на спадкування за правом представлення, а в разі смерті його брата, сестри за походженням – має право на спадкування як спадкоємець другої черги. У разі смерті усиновленого його баба, дід, брат, сестра за походженням, з якими був збережений правовий зв'язок, спадкують на загальних підставах.

Більшість держав не виокремлюють усиновлених як спадкоємців за законом першої черги, а лише передбачають, що в першу чергу спадкоємцями є діти спадкодавця. Проте термін «діти» у цивільному законодавстві цих держав трактується досить широко, зокрема, до дітей відносять як біологічних дітей спадкодавця, так і усиновлених дітей, дітей, народжених за допомогою репродуктивних технологій, дітей, народжених сурогатними матерями.

Так, у ст. 1336 ЦК Грузії [1] передбачено, що усиновлений і його нащадки, як спадкоємці усиновлювача чи його родичів, прирівнюються до дітей усиновлювача і їхніх нащадків. Усиновлений більше не визнається спадкоємцем за законом його батьків та інших кровних родичів за висхідною лінією, а також після смерті братів та сестер. Усиновлювач і його родичі, як спадкоємці усиновленого і його нащадків, прирівнюються до батьків та інших кровних родичів усиновленого. Батькам усиновленого, його іншим кровним родичам за висхідною лінією, сестрам і братам більше не належить право на спадкування за законом після смерті усиновленого та його нащадків.

Особливості спадкування з огляду на усиновлення передбачено і Законом про спадкування Ізраїлю 1965 р. [3] Так, відповідно до ст. 16, особа, усиновлена в порядку, передбаченому законодавством, спадкує після усиновлювача так, якби вона була його біологічною дитиною. Також спадкують після усиновлювача і нащадки усиновленої дитини. Усиновлювач спадкує після усиновленої дитини так, якби він був його біологічним батьком, проте родичі усиновлювача не є спадкоємцями за законом щодо усиновленого. Батьки усиновленого і їхні нащадки не є спадкоємцями щодо усиновленого. Проте усиновлений та його нащадки мають право спадкувати за законом після родичів усиновленого. Усиновлений та його нащадки не є спадкоємцями за законом щодо родичів усиновлювача.

Усиновлені, як зазначає Н.С. Кирилова, – це діти, чие усиновлення (удочеріння) юридично оформлено. Усиновлення (удочеріння) допускається лише щодо неповнолітніх дітей і тільки в їхніх інтересах. За загальним правилом, юридично встановлені актом усиновлення родинні зв'язки є нерозривними. Тому досягнення усиновленим повноліття не припиняє сформованих родинних відносин з усиновлювачем незалежно від того, чи будуть вони згодом проживати спільно або спілкуватися. Припинення цих відносин можливе зі скасуванням усиновлення в установленому законом порядку за згодою обох сторін. Отже, усиновлені стають спадкоємцями спадкодавця з моменту набрання чинності рішенням суду про встановлення усиновлення дитини [6, с. 14]. Проте не зовсім можемо погодитися із твердженням Н.С. Кирилової, оскільки з моменту набрання чинності рішенням суду про встановлення усиновлення дитини вона може набути не статусу спадкоємця, а лише статусу нащадка спадкодавця. Право на спадкування за законом в усиновленої дитини виникає лише з моменту відкриття спадщини, який пов'язаний із смертю усиновлювача.

Також варто звернути увагу на те, що усиновлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення. Проте неврегульованим залишається питання, пов'язане з тим, чи набуватиме право на спадкування дитина в разі, якщо усиновлювач подав заяву до суду про усиновлення дитини, але помирає до моменту набрання чинності рішенням суду про усиновлення. Як сімейне, так і цивільне законодавство більшості держав не містять положень, які б це питання вирішили, тому в доктрині побутує думка, що право на спадкування виникатиме лише в тієї дитини, щодо усиновлення якої набрало чинності рішення суду про усиновлення до моменту відкриття спадщини.

Відповідно до ЦК Франції, з метою усиновлення дитину можуть помістити в сім'ю, яка вирішила її усиновити. Таке поміщення в сім'ю дитини може відбуватися шляхом фактичної передачі майбутнім усиновителям дитини, щодо якої належним чином і остаточно було надано згоду на усиновлення. Проте таке поміщення дитини не породжує жодних пра-

вових наслідків, зокрема й у сфері спадкування. Усиновлення породжує наслідки із дня подання заяви про усиновлення до суду великої інстанції усиновителем (усиновителями). Проте, якщо після належного прийняття дитини з метою усиновлення усиновлювач помирас, заяву про усиновлення може бути подано від його імені другим із подружжя, який його пережив, або будь-ким із його спадкоємців. У разі смерті дитини, яка належним чином була прийнята в сім'ю усиновлювача з метою усиновлення, також може бути подана заява усиновлювачами, у даному разі рішення суду породжує наслідки із дня, який передував дню смерті, і спричиняє лише зміну цивільного стану дитини, інших правових наслідків не виникає.

Рішення суду про усиновлення, відповідно до ЦК Франції, вноситься протягом шести місяців із дня надходження заяви від усиновлювача. У межах цього строку суд перевіряє дотримання передбачених законом вимог і відповідність усиновлення інтересам дитини (ст. 353 ЦК Франції). Отже, можемо презюмувати, якщо усиновлювач подав заяву і до моменту винесення рішення помер, то дитина набуватиме право на спадкування, незважаючи на те, що рішення суду ще не набрало чинності (у разі ухвалення позитивного рішення про усиновлення).

Цікавими видаються положення § 1753 Цивільного уложення Німеччини, у яких передбачено, що після смерті усиновлювача винесення рішення про усиновлення допускається лише в тому разі, якщо усиновлювач подав клопотання в суд у справах опіки або у процесі нотаріального посвідчення, або після нього доручив нотаріусу подати клопотання до суду. Якщо рішення про усиновлення вноситься після смерті усиновлювача, воно має ті ж наслідки, які б наставали в разі, якщо усиновлення настало до його смерті. Проте рішення не може бути винесено після смерті дитини, яку усиновлюють.

Отже, відповідно до цивільного законодавства Німеччини, якщо рішення про усиновлення було ухвалено після смерті усиновлювача, усиновлена дитина наділятиметься такими ж правами, як і дитина усиновлювача, у зв'язку із чим вона набуватиме права на спадкування за законом на рівні з дітьми усиновлювача.

Уважаємо, що в разі, коли усиновлювач звернувся із заявою про усиновлення дитини до суду, проте помер до моменту набрання чинності рішенням суду про усиновлення, усиновлена дитина повинна наділятися правом на спадкування за законом на рівні з дітьми спадкодавця. Проте право на спадкування в неї буде виникати не з моменту відкриття спадщини, тобто з моменту смерті спадкодавця, а з моменту набрання рішенням суду про усиновлення чинності, але в межах строку на прийняття спадщини.

Що стосується права на спадкування усиновленими дітьми, у разі винесення рішення суду про визнання усиновлення недійсним або скасування усиновлення, яке набрало юридичної сили після смерті усиновлювача, такі усиновлені діти мають усунути від права на спадкування за законом. Проте ст. 1224 ЦК України не передбачає таких підстав для усунення від права на спадкування. У зв'язку із цим доцільним видається доповнити ч. 3 ст. 1224 ЦК України положенням такого змісту: «Не мають права на спадкування за законом усиновлені діти, якщо за рішенням суду усиновлення було визнано недійсним або скасоване на час відкриття спадщини, або рішення суду про скасування усиновлення чи визнання усиновлення недійсним набрало законної сили після смерті спадкодавця, але до моменту спливу строку для прийняття спадщини».

У результаті проведеного аналізу судової практики щодо спадкування усиновленими в разі ухвалення рішення про скасування усиновлення К.С. Кошицька доходить такого висновку: якщо рішенням суду про скасування усиновлення, що набрало чинності за життя особи, яка була усиновлювачем, усиновлений позбавляється права на спадщину; у разі прийняття спадщини усиновленою особою до набрання судовим рішенням про скасування усиновлення чинності особа вважається такою, що здійснила своє право на отримання спадщини відповідно до законодавства, такі спадкові права не підлягають припиненню; якщо ж суд скасував усиновлення до моменту прийняття спадщини та видачі відповідних документів спадкоємцям, усиновлений втрачає всі спадкові права [8].

Незважаючи на те, що усиновлена дитина має рівні права з дитиною, яка народжена у шлюбі від батьків, та наділяється з моменту усиновлення як майновими, так і немайновими правами, на практиці існує проблема підтвердження спорідненості. Із цієї причини непоодинокими бувають ситуації, коли обов'язковому спадкоємцеві необхідно доводити свій ступінь спорідненості шляхом нотаріального засвідчення. У такому разі для оформлення спадщини необхідне надання відповідних документів, що доводять спорідненість. А в ситуації з усиновленими дітьми, які мають спадкові права щодо усиновлювачів і їхніх рідних, а також кровних батьків і їхніх близьких, водночас пред'явити такі докази буває дуже проблематично.

До ускладнюючих чинників у таких ситуаціях можна віднести те, що під час провадження процедури усиновлення на підставі судового рішення вносяться зміни в реєстраційні документи, що сприяє спрощенню доведення спорідненості з усиновлювачами, водночас документи, які підтверджують походження усиновленої дитини, вилучаються, що іноді призводить до неможливості доведення спорідненості в разі виникнення або відновлення права на спадкування щодо кровних батьків. Також на прохання усиновлювачів у документи можуть бути внесені зміни щодо ініціалів, дати народження, місця народження, що також ускладнює процес доведення факту спорідненості.

Також у судовій практиці виникають питання, пов'язані з розглядом справи про усиновлення дитини та водночас збереження правового зв'язку усиновленої дитини з дідом, бабою, братом чи сестрою. Справи про усиновлення розглядаються в порядку окремого провадження. Заявником виступає особа, яка хоче усиновити дитину, але в разі розгляду цієї категорії справ, окрім заявника, суддя, під час підготовки справи про усиновлення дитини до розгляду, може вирішити питання про участь у ній заінтересованих осіб, зокрема тих, на права й обов'язки яких може вплинути постановлене судом рішення про усиновлення. Тому дід, баба, сестра та брат можуть вступити у процес як заінтересовані особи з метою розгляду в одному провадженні їхньої заяви про збереження правового зв'язку з усиновленою дитиною.

Проте, на думку С.Я. Фурси, за збереження таємниці усиновлення, тобто відсутності інформації про усиновлення онука чи онучки, дід та баба не зможуть подати заяву про збереження правового зв'язку, а тому науковець пропонує запитувати в таких осіб їхнє ставлення до усиновлення. Якщо дані особи допускають розрив правового зв'язку, то їхнє право на збереження зв'язку з дитиною має втрачатися, за умови наявності вимоги усиновлювача дотримуватися таємниці усиновлення. Якщо ж вищезазначені родичі, відповідно до вимоги законодавства, можуть бути усиновлювачами і згодні на це, то вони мають переважне право на усиновлення цієї дитини. Дане положення стосується і рідних братів та сестер дитини [11, с. 25–26].

Однак правовий зв'язок із вищезазначеними родичами в дитини має бути реальним, зокрема, якщо дід та баба взагалі не бачили онука (онучку), не цікавилися його (її) здоров'ям, не займалися вихованням протягом шести і більше місяців тощо, то реального зв'язку з дитиною не існувало, отже, за наявності відповідних доказів суд може не брати до уваги наявність такого зв'язку. Порушення прав діда, баби, сестри, брата на виховання і спілкування з усиновленою дитиною має приводити не до скасування рішення про усиновлення, а до його перегляду в частині залишення за зазначеними особами правового зв'язку, якщо останні мали такі зв'язки з дитиною, але вони не були повідомлені про розгляд справи, у зв'язку із чим не змогли подати відповідну заяву про збереження правового зв'язку з дитиною. Водночас необхідно довести факт їхнього позитивного впливу на дитину та те, що підтримання правового зв'язку з ними відповідає її інтересам. Дід, баба, сестра, брат, як законні представники дитини, можуть ініціювати порушення цивільного провадження у справі щодо визнання усиновлення недійсним або про скасування усиновлення, у разі, якщо вони мали правовий зв'язок із дитиною, їх не повідомили про усиновлення, а дитина звернулася до них по захист своїх прав.

Отже суди під час розгляду справи про усиновлення дитини та вирішення питання про збереження чи розірвання правового зв'язку між усиновленим та його родичами повинні

діяти вкрай виважено й обережно. Адже безпідставна відмова у збереженні правового зв'язку з певним колом кровних родичів може призвести до порушення як прав та інтересів цих осіб, так і безпосередньо усиновленого.

Висновки. У результаті проведеного аналізу цивільного законодавства іноземних держав звертається увага на те, що більшість держав не виокремлюють усиновлених як спадкоємців за законом першої черги, а лише передбачають, що в першу чергу спадкоємцями є діти спадкодавця. Проте термін «діти» у цивільному законодавстві цих держав трактується досить широко, зокрема, до дітей відносять як біологічних дітей спадкодавця, так і усиновлених дітей, дітей, народжених за допомогою репродуктивних технологій, дітей, народжених сурогатними матерями.

Уважаємо, що за загальним правилом право на спадкування за законом в усиновленої дитини виникає з моменту відкриття спадщини, який пов'язаний із смертю усиновлювача. У разі, коли усиновлювач звернувся із заявою про усиновлення дитини до суду, проте помер до моменту набрання чинності рішенням суду про усиновлення, усиновлена дитина повинна наділитися правом на спадкування за законом на рівні з дітьми спадкодавця. У цьому разі право на спадкування в неї буде виникати не з моменту відкриття спадщини, тобто з моменту смерті спадкодавця, а з моменту набрання рішенням суду про усиновлення чинності, але в межах строку на прийняття спадщини.

Запропоновано ст. 1224 ЦК України доповнити ч. 3, у якій передбачити ще одну підставу, яка буде мати наслідком усунення від права на спадкування усиновленої дитини, зокрема: не мають право на спадкування за законом усиновлені діти, якщо за рішенням суду усиновлення було визнано недійсним або скасоване на час відкриття спадщини, або рішенням суду про скасування усиновлення чи визнання усиновлення недійсним набрало чинності після смерті спадкодавця, але до моменту спливу строку для прийняття спадщини.

Список використаних джерел:

1. Гражданский кодекс Грузии / науч. ред. З.К. Бигвава ; пер. с груз. И. Мериджаншвили, И. Чиковани. Санкт-Петербург : Юридический центр «Пресс», 2002. 750 с.
2. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / пер. с франц. В. Захватаев. Москва : Инфотропик Медиа, 2012. 624 с.
3. Гражданское законодательство Израиля / пер. с иврита М.С. Хейфец ; введ., сост., науч. ред. Н.Э. Лившиц. Санкт-Петербург : Юридический центр «Пресс», 2003. 633 с.
4. Гражданское уложение Германии: Вводный закон к Гражданскому уложению = Bürgerliches Gesetzbuch Deutschlands mit Einführungsgesetz / В. Бергманн, введ., сост. ; науч. ред. Т.Ф. Яковлева. Пер. с нем. 4-е изд., перераб. Москва : Инфотропик Медиа, 2015. 888 с.
5. Європейська конвенція про усиновлення дітей від 27.11.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17.
6. Кириллова Н.С. Наследственное правоотношение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2002. 25 с.
7. Косенко Н.П. До питання про спадкування у відносинах усиновлення. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/9879/1/Спадкування%20в%20Україні_p049-051.pdf.
8. Кошицька К.С. Особливості процедури спадкування усиновленими дітьми. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/1504/1/1446_IR.pdf#page=92.
9. Сімейний кодекс України : Закон від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
10. Фурса С.Я. Проблемні питання усиновлення. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2007. № 6 (32). С. 24–30.
11. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
12. Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch. URL: Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB) – JUSLINE Österreich.

